

GLOBALLASHUV SHAROITIDA MILLIY QADRIYATLAR TRANSFORMATSIYASINING FALSAFIY TAHLILI

Soliyev Jasurbek Isroilovich,

Namangan tumani 70-maktab tarix fani o'qituvchisi

E-mail: jasur1986@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarning transformatsiyalanish jarayonlari ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Globallashuvning iqtisodiy va texnologik jarayon bo'lish bilan birga, jamiyatning ma'naviy-madaniy hayoti, milliy identiklik, tarixiy xotira, urf-odatlar, an'analar, til va qadriyatlar tizimiga ta'sir qiluvchi murakkab sotsiomadaniy hodisa ekanligi asoslangan.

Kalit so'zlar: globallashuv, milliy qadriyat, umuminsoniy qadriyat, transformatsiya, milliy identiklik, aksiologiya, madaniyat, an'ana, modernizatsiya, tarixiy xotira, madaniy xilma-xillik, ijtimoiy ong.

Kirish. XXI asrda globallashuv insoniyat taraqqiyotining eng muhim va murakkab jarayonlaridan biriga aylandi. Iqtisodiyot, siyosat, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, fan, ta'lim va madaniyat sohalaridagi integratsiya jarayonlari turli jamiyatlar o'rtasidagi an'anaviy masofa va chegaralarni nisbatan qisqartirmoqda. Natijada dunyoning bir hududida shakllangan g'oya, turmush tarzi, axborot, mahsulot yoki madaniy namuna qisqa vaqt ichida boshqa jamiyatlarga ham kirib borish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Globallashuvning mazkur xususiyati milliy qadriyatlar masalasini falsafiy tadqiqotning dolzarb obyektiga aylantiradi. Chunki milliy qadriyatlar jamiyatning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, ijtimoiy xotirasi, axloqiy me'yorlari, urf-odatlari va ma'naviy ideallarini o'zida mujassamlashtiradi. Qadriyatlar shaxs va jamiyat uchun muhim hisoblangan hodisalar, g'oyalar, maqsadlar va xulq-atvor mezonlarining aksiologik mazmunini ifodalaydi[1].

Biroq qadriyatlar o'zgarmas, tarixdan tashqarida mavjud bo'lgan fenomen emas. Jamiyatning iqtisodiy, siyosiy, texnologik va madaniy sharoitlari o'zgargani sari qadriyatlarning mazmuni, ularni namoyon etish shakllari va ijtimoiy funksiyalari ham transformatsiyalanadi. Shu jihatdan globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarni saqlash masalasini faqat mavjud an'analarni o'zgarmagan shaklda davom ettirish bilan tenglashtirish metodologik jihatdan to'g'ri emas.

Mazkur maqolaning maqsadi globallashuv sharoitida milliy qadriyatlar transformatsiyasining ijtimoiy-falsafiy mohiyatini ochib berish, global va milliy omillar o'rtasidagi dialektik munosabatni tahlil qilish hamda milliy qadriyatlarni

zamonaviy taraqqiyot talablari bilan uyg'unlashtirishning konseptual jihatlarini aniqlashdan iborat.

Asosiy qism. Globallashuv tushunchasi turli ilmiy yo'nalishlarda turlicha talqin qilinadi. Iqtisodiy nuqtayi nazardan u kapital, tovar va xizmatlarning xalqaro harakati bilan bog'liq bo'lsa, siyosiy jihatdan davlatlar, xalqaro institutlar va transmilliy tuzilmalar o'rtasidagi munosabatlarning murakkablashuvini anglatadi. Ijtimoiy-falsafiy jihatdan esa globallashuv makon va vaqt chegaralarining nisbiy qisqarishi, turli jamiyatlarning o'zaro bog'liqligi ortishi hamda lokal jarayonlarning global jarayonlar bilan bevosita bog'lanib borishini anglatadi.

Globallashuvning madaniy o'lchamini tadqiq etgan yondashuvlarda zamonaviy dunyo global va lokal jarayonlarning oddiy qarama-qarshiligidan iborat emasligi ta'kidlanadi. Global jarayonlar mahalliy madaniy muhitga kirib kelar ekan, ular aynan o'sha jamiyatning tarixiy tajribasi, qadriyatlari va ijtimoiy institutlari orqali o'zlashtiriladi [2]. Shu sababli bir xil global ta'sir turli jamiyatlarda turlicha natija berishi mumkin.

Bu holat milliy qadriyatlar transformatsiyasining mohiyatini tushunishda muhimdir. Milliy qadriyatlar globallashuv ta'sirida avtomatik tarzda yo'qolmaydi. Aksincha, ayrim qadriyatlar yangicha shaklda namoyon bo'ladi, ba'zilarining ijtimoiy funksiyasi o'zgaradi, ayrimlari esa zamonaviy sharoitga mos ravishda qayta talqin qilinadi. Demak, transformatsiya "yo'qolish" tushunchasidan kengroq bo'lib, qadriyatlarning strukturaviy va mazmuniy o'zgarishini anglatadi.

A.Giddens globallashuvni uzoq masofadagi ijtimoiy aloqalarning kuchayishi bilan bog'laydi. Zamonaviy kommunikatsiyalar natijasida mahalliy hayot dunyoning uzoq hududlarida yuz berayotgan voqealar bilan tobora ko'proq bog'lanib bormoqda [3]. Ushbu fikr qadriyatlar transformatsiyasida ham o'z tasdig'ini topadi. Bugungi kunda shaxsning qadriyatlari faqat oila, mahalla yoki milliy madaniyat doirasida shakllanmaydi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, xalqaro ta'lim, migratsiya, ommaviy madaniyat va transmilliy kommunikatsiyalar qadriyatlarni shakllantiruvchi yangi sotsializatsiya makonlarini vujudga keltirmoqda.

Natijada shaxs bir vaqtning o'zida bir nechta qadriyatlar tizimi bilan muloqotga kirishadi. Bir tomondan, u o'z oilasi va milliy madaniyatiga xos an'analarni o'zlashtirsa, ikkinchi tomondan, global axborot makoni orqali individual erkinlik, muvaffaqiyat, iste'mol, shaxsiy tanlov, inson huquqlari, gender tengligi, ekologik mas'uliyat yoki boshqa universal va zamonaviy qadriyatlar bilan tanishadi.

Bu jarayonda asosiy falsafiy muammo milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o'zaro munosabatidan iborat. Ularni mutlaq qarama-qarshi hodisalar sifatida talqin qilish to'g'ri emas. Milliy qadriyatlar muayyan xalqning tarixiy va madaniy tajribasida shakllansa-da, ularning tarkibida insonparvarlik, adolat, tinchlik, oila, hurmat,

mehnatsevarlik, mehr-oqibat va mas'uliyat singari umuminsoniy mazmunga ega tamoyillar mavjud.

Shu sababli milliy va umuminsoniy qadriyatlar o'rtasidagi munosabatni dialektik birlik sifatida tushunish zarur. Umuminsoniy qadriyatlar milliy madaniyatdan tashqarida abstrakt shaklda mavjud bo'lmaydi; ular muayyan milliy va madaniy shakllar orqali namoyon bo'ladi. Milliy qadriyatlarning insonparvar mazmuni esa ularning umuminsoniy taraqqiyot bilan uyg'unlashishi uchun asos yaratadi.

Globallashuv sharoitida milliy qadriyatlar transformatsiyasining birinchi muhim xususiyati – **madaniy almashinuvning tezlashuvidir**. Turli xalqlarning san'ati, musiqasi, adabiyoti, turmush tarzi, kiyinish madaniyati, gastronomiyasi va kundalik xulq-atvor modellari global kommunikatsiya orqali tez tarqalmoqda. Bu jarayon madaniyatlararo muloqot uchun katta imkoniyat yaratadi.

Biroq madaniy almashinuv teng va mutanosib jarayon emas. Axborot va madaniy mahsulotlarni ishlab chiqarish imkoniyatlari yuqori bo'lgan jamiyatlarning madaniy ta'siri boshqa hududlarga kuchliroq kirib borishi mumkin. Natijada ayrim jamiyatlarda tashqi madaniy namunalarni progress va zamonaviylik belgisi sifatida mutlaqlashtirish tendensiyasi yuzaga kelishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan madaniy xilma-xillikni himoya qilish zamonaviy globallashuvning muhim aksiologik masalasiga aylanadi. UNESCOning madaniy xilma-xillik bo'yicha yondashuvida madaniy rang-baranglik insoniyatning umumiy merosi sifatida e'tirof etiladi [4]. Bu tamoyil milliy madaniyatlarni globallashuvga qarshi yopib qo'yish zarurligini emas, balki ularning teng huquqli muloqotda ishtirok etishini nazarda tutadi.

Milliy qadriyatlarning transformatsiyasida milliy identiklik alohida o'rin egallaydi. Identiklik shaxsning "men kimman?" va "qaysi ijtimoiy-madaniy birlikka mansubman?" degan savollarga beradigan javoblari bilan bog'liq. Milliy identiklik esa tarix, til, madaniy xotira, urf-odat, hudud, ramzlar va umumiy ijtimoiy tajriba orqali shakllanadi.

M.Castells zamonaviy axborot jamiyatida identiklikning ijtimoiy hayotdagi ahamiyati yanada ortib borishini ta'kidlaydi [5]. Global tarmoqlar va axborot oqimlari kuchaygan sari shaxsning o'ziga xosligini belgilash ehtiyoji ham kuchayishi mumkin. Shu sababli globallashuv milliy identiklikning faqat zaiflashishiga olib keladi degan bir tomonlama xulosa chiqarish ilmiy jihatdan yetarli emas.

Ayrim hollarda tashqi madaniy ta'sirlarning kuchayishi milliy o'zlikni anglashga bo'lgan ehtiyojni kuchaytiradi. Inson boshqa madaniyat bilan uchrashgandagina o'z madaniyatining o'ziga xos xususiyatlarini yanada aniqroq anglay boshlashi mumkin. Shu ma'noda globallashuv milliy identiklikni zaiflashtirish bilan birga, uning refleksiv shakllanishiga ham turtki berishi mumkin.

Biroq identiklikning sog'lom shakli boshqa madaniyatlarga qarama-qarshi qo'yish asosida qurilmasligi zarur. Milliy o'zlikni anglash boshqa xalqlarning qadriyatlarini inkor etish yoki madaniy yopiqlik bilan tenglashtirilganda, identiklik konstruktiv emas, konfliktogen xarakter kasb etishi mumkin. Yetuk milliy identiklik o'z madaniyatiga hurmat bilan birga boshqa madaniyatlarning mavjudlik huquqini ham tan olishni talab qiladi.

Globallashuv sharoitida qadriyatlarning transformatsiyasiga ta'sir ko'rsatuvchi yana bir omil – ommaviy axborot va raqamli kommunikatsiyadir. A.Appadurai zamonaviy globallashuv jarayonida insonlar, texnologiyalar, moliyaviy oqimlar, media obrazlari va g'oyalarning transmilliy harakatiga alohida e'tibor qaratadi[6]. Uning yondashuvi milliy qadriyatlarning zamonaviy transformatsiyasini tushunishda metodologik ahamiyatga ega.

Raqamli makonda shaxs mahalliy va global madaniyatning faol iste'molchisi va ayni vaqtda ishlab chiqaruvchisiga aylanmoqda. Yoshlar milliy musiqa, urf-odat, tarixiy meros yoki an'anaviy liboslarni zamonaviy raqamli formatlarda qayta taqdim etishi mumkin. Bu holat milliy qadriyatlarning yangi kommunikativ shakllarga moslashayotganligini ko'rsatadi.

Masalan, ilgari ma'lum bir hudud yoki oila doirasida saqlanib kelgan urf-odat, hunarmandchilik usuli, xalq qo'shig'i yoki tarixiy rivoyat raqamli texnologiyalar orqali keng auditoriyaga taqdim etilishi mumkin. Demak, globallashuv vositalari milliy madaniyatga tahdid bo'lishi bilan birga, uni saqlash va ommalashtirish vositasi sifatida ham xizmat qilishi mumkin.

Muammoning mohiyati texnologiyaning o'zida emas, balki undan qanday aksiologik maqsadda foydalanilishidadir. Agar global kommunikatsiya faqat tayyor madaniy mahsulotlarni iste'mol qilish vositasi sifatida qo'llansa, shaxsning madaniy mustaqilligi zaiflashishi mumkin. Agar u milliy madaniyatni ijodiy rivojlantirish va dunyoga taqdim etish vositasiga aylansa, aksincha, milliy qadriyatlarning yashovchanligini kuchaytiradi.

Shu asosda globallashuvni milliy qadriyatlarga faqat "tahdid" sifatida baholash ham, uni mutlaq ijobiy hodisa sifatida talqin qilish ham metodologik jihatdan bir tomonlamadir. Globallashuv ambivalent xarakterga ega. U imkoniyat va xavfni bir vaqtning o'zida shakllantiradi.

Milliy qadriyatlar transformatsiyasining navbatdagi muhim sohasi – oila institutidir. Oila ko'plab milliy madaniyatlarda qadriyatlarni avloddan avlodga yetkazishning asosiy ijtimoiy mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Hurmat, mas'uliyat, mehr-oqibat, qarindoshlik, avlodlar davomiyligi va o'zaro ko'mak kabi qadriyatlar dastlab oilaviy munosabatlarda o'zlashtiriladi.

Globallashuv va modernizatsiya natijasida oiladagi rollar, avlodlararo munosabatlar va shaxsiy tanlovning ahamiyati ham o'zgarmoqda. Bunday

o'zgarishlarni milliy qadriyatlarning avtomatik inqirozi deb tushunish to'g'ri emas. Ayrim an'anaviy munosabatlarning mazmunan yangilanishi inson qadr-qimmati, shaxs erkinligi, o'zaro hurmat va mas'uliyat kabi qadriyatlarning kuchayishi bilan kechishi mumkin.

Demak, milliy qadriyatlarning barqarorligi ularning shaklan o'zgarmasligida emas, balki asosiy insonparvar mazmunini saqlab qolgan holda yangi ijtimoiy sharoitga moslasha olishida namoyon bo'ladi.

Milliy qadriyatlarning transformatsiyasida tarixiy xotira ham alohida ahamiyat kasb etadi. Tarixiy xotira jamiyatning o'tmish haqidagi oddiy bilimlar yig'indisi emas. U jamiyatning o'zini qanday tushunishi, tarixiy voqealarni qanday baholashi va kelajakni qanday tasavvur qilishiga ta'sir qiluvchi ma'naviy mexanizmdir.

Tarixiy xotira bilan milliy qadriyatlar o'rtasida ikki tomonlama aloqa mavjud. Bir tomondan, tarixiy tajriba qadriyatlarni shakllantiradi. Ikkinchi tomondan, jamiyat mavjud qadriyatlari asosida tarixiy tajribani tanlaydi, talqin qiladi va avlodlarga yetkazadi. Shu bois globallashtirish sharoitida tarixiy xotiraning ilmiy va tanqidiy shakllanishi muhimdir.

Tarixni ideallashtirish ham, uni inkor qilish ham yetuk tarixiy ongning shakllantirmaydi. Milliy o'zlik tarixiy tajribaga tanqidiy, lekin mas'uliyatli munosabatni talab qiladi. Bunda tarixiy merosning insonparvar va taraqqiyparvar jihatlarini zamonaviy ijtimoiy ehtiyojlar bilan uyg'unlashtirish muhimdir.

Globallashtirish sharoitida til milliy qadriyatlarning muhim tashuvchisi sifatida namoyon bo'ladi. Til faqat aloqa vositasi emas, balki xalqning dunyoni idrok etish usuli, tarixiy xotirasi va ma'naviy tajribasining ifoda shaklidir. Til orqali tushunchalar, ramzlar, maqollar, adabiy obrazlar va axloqiy mezonlar avlodlar o'rtasida uzatiladi.

Xorijiy tillarni bilish global integratsiya sharoitida zarur ijtimoiy kapital hisoblanadi. Ammo bu jarayon ona tilining mavqeini pasaytirish hisobiga amalga oshmasligi kerak. Ko'p tillilik va milliy tilni rivojlantirish o'zaro inkor qiluvchi hodisalar emas. Aksincha, o'z milliy tilida mustahkam tafakkurga ega shaxs boshqa madaniyatlar bilan ongli va teng huquqli muloqotga kirisha oladi.

Milliy qadriyatlar transformatsiyasida yoshlarning o'rni ayniqsa katta. Yosh avlod global axborot oqimlari bilan eng faol muloqot qiladigan ijtimoiy qatlam bo'lgani sababli qadriyatlar o'zgarishini eng tez qabul qiladi. Shu bois yoshlarning global madaniyat bilan munosabatida faqat taqiqlash mexanizmlariga tayanish yetarli samara bermaydi.

Xulosa. Globallashtirish sharoitida milliy qadriyatlar transformatsiyasining falsafiy tahlili ushbu jarayonning murakkab, ko'p yo'nalishli va dialektik xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Globallashtirishni milliy qadriyatlarning muqarrar ravishda yo'qolishiga olib keluvchi hodisa sifatida baholash bir tomonlama yondashuvdir.

Xuddi shuningdek, global madaniy almashinuvning barcha ko'rinishlarini so'zsiz taraqqiyot belgisi sifatida qabul qilish ham ilmiy asosga ega emas.

Milliy qadriyatlar jamiyatning tarixiy tajribasi, milliy identikligi, madaniy xotirasi va ma'naviy davomiyligining asosiy omillaridan biridir. Biroq ularning hayotiyliigi faqat an'anaviy shakllarni o'zgartirmasdan takrorlash bilan ta'minlanmaydi. Milliy qadriyatlar zamonaviy ijtimoiy ehtiyojlar, ilmiy-texnologik taraqqiyot va umuminsoniy qadriyatlar bilan konstruktiv munosabatga kirisha olgan taqdirdagina barqaror va taraqqiyparvar mazmun kasb etadi.

Shunday qilib, globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarning istiqboli ularni o'zgarishlardan himoya qilishda emas, balki ularning insonparvar mazmunini saqlagan holda zamonaviy taraqqiyot talablariga muvofiq rivojlantirishda namoyon bo'ladi. Milliylik va zamonaviylik o'rtasidagi uyg'unlik, an'ana va innovatsiya dialektikasi hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning konstruktiv integratsiyasi barqaror ma'naviy taraqqiyotning muhim sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi (Aksiologiya). – Toshkent, 2004. – 85 b.
2. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. – London: SAGE Publications, 1992. – 211 p.
3. Giddens A. Runaway World: How Globalisation is Reshaping Our Lives. – London: Profile Books, 2002. – 104 p.
4. UNESCO. Universal Declaration on Cultural Diversity. – Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2001.
5. Castells M. The Power of Identity. 2nd ed., with a New Preface. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. – 592 p.
6. Appadurai A. Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. – 229 p.
7. Bauman Z. Globalization: The Human Consequences. – New York: Columbia University Press, 1998. – 136 p.
8. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. 2023-yil 30-aprel kuni referendum orqali qabul qilingan. – Toshkent, 2023.